

УДК 528.91

Афанасьєв О.Є., асп.

Дніпропетровський національний університет

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ ВЗАЄМОВІДНОСИН ТОПОНІМІКИ І КАРТОГРАФІЇ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

З середини ХХ століття в світовій науці особливе місце набув новий науковий напрямок досліджень стосовно географічних назв - топонімічний (грец. *topos* – місце, місцевість, *onoto*, *onima* – ім'я). І хоча перші спроби осмислення топонімічного матеріалу сягають ще античних часів [14], справді науковим цей напрямок стає саме завдяки таким видатним вченим-географам, як В.П. Семенов-Тян-Шаньський, Л.С.Берг, П.А.Тутковський, і особливо фундаторам сучасної топоніміки – Е.М.Мурзаєву, В.А.Жучкевичу, Є.М.Поспелову, В.А.Ніконову та ін. Отже, це є одним з наймолодших напрямків наукової думки, а звідси – й порівняно низька, на наш погляд, теоретична розробленість топоніміки, наявність в ній багатьох суперечень і протиріч. Вже в самому визначенні топоніміки існує розбіжність між різними авторами. Нами топоніміка вбачається як наскрізна географічна наука, що сформувалася на стику географії, мовознавства й історії і має характер міждисциплінарної, використовує в своїх цілях методи цих галузей знань. Топоніміка, усебічно досліджуючи географічні назви – топоніми, задовільняє вимоги будь-якої науки чи наукового напрямку в даній сфері суспільного середовища, складовою якої можна вважати географічні назви. На цій підставі топоніміка формує свої власні стосунки з тією чи іншою наукою, напрямком досліджень. Звідси витікає наявність досить складної, ще остаточно не сформованої, розгалуженої її внутрішньої структури.

Топоніміка володіє багатьма методами досліджень, однак застосування кожного з них є найбільш ефективним при одночасному використанні і картографічного методу, що дозволяє створювати топонімічні карти - тематичні за змістом, які показують розповсюдження різних топонімічних явищ, топонімів, їх елементів або характеристик [13]. Вони є корисними також й для фахівців інших галузей знань – етнографів, геоботаніків, історико-географів та ін.

Метою наших досліджень є встановлення стосунків топоніміки з картографією через географію як науку, всередині якої ці складові наукової сфери зародилися й формувалися, і через яку й взаємодіють, створюючи окремий “шар”. В межах цієї статті зупинимося на аналізі висвітлення взаємовідносин топоніміки і картографії в сучасній науковій літературі.

Чи не єдиною фундаментальною науковою працею, присвяченою питанням використання топоніміки в процесі створення географічних карт й застосуванню картографічного методу досліджень в топоніміці, є [15]. Вже на початку книги автор, обгрунтовуючи самостійність топоніміки як наукової дисципліни, наводить тезу про наявність двох напрямків взаємодії топоніміки і картографії, які він називає топонімічною картографією і картографічною топонімікою. Розуміння ролі і задач цих двох напрямків наведено в таблиці 1. Цінним є аналіз автором змісту топонімічних карт, виданих на той період як в СРСР, так й за кордоном тощо. Дана праця відрізняється глибоко науковим, і в той же час, доступним для розуміння змістом, охопленням майже всіх сфер взаємодії картографії і топоніміки, наданням глибинного аналізу цих сфер і є таким, що зберігає актуальність й до сьогодні.

Таблиця 1. Характеристика методологічних засад картографічної топоніміки і топонімічної картографії (складено автором за [15] з доповненням)

Методологія	Картографічна топоніміка	Топонімічна картографія
Роль	Обслуговуючий картографію розділ топоніміки	Обслуговуючий топонімію розділ картографії
Мета	Встановлення правильного й точного написання географічних назв на картах	Застосування карт і картографічних методів у топонімічних дослідженнях
Задачі	Розробка методики первинного збирання географічних назв на місцевості, загальних принципів і конкретних правил передачі назв з мови на мову, принципів і правил передачі назв на картах, методики аналізу і систематизації назв, оцінки топонімічного змісту карт, вибір географічних назв для карт	Розробка методики створення, застосування і впровадження топонімічних картографічних витворів – карт, атласів тощо, застосування картографічного методу в топонімічних дослідженнях
Об’єкт дослідження	Географічні назви - топоніми	
Предмет дослідження	Географічні назви як елементи спеціального змісту карт	Застосування карт і картографічних методів у топонімічних дослідженнях
Що розглядається	Топонімічний зміст загальногеографічних і тематичних карт, правила використання й написання на них географічних назв як одного з головних змістовних елементів карти	Засоби картографічного зображення, джерела, географічна основа для створення топонімічних карт і атласів

Втім, щодо сучасності, то розвиток як картографії, так й топоніміки сягнув далеко вперед, і, на наш погляд, через це стає необхідним проведення наукових досліджень з даної теми з урахуванням найновіших надбань географії і картографії. З цього приводу нами здійснено обробку пізніших наукових праць в даному тематичному напрямку. Серед останніх особливо слід відмітити видання [8, 9], в яких поряд з загальнотеоретичними питаннями топоніміки як науки і освітленням регіональних топонімічних особливостей, певне місце відведене питанням застосування картографічних методів при розробці топонімічних карт, значно більше висвітлено власне методологічних і методичних питань застосування можливостей картографії в топоніміці, наведено порівняно нові і більш різноманітні методи побудови топонімічних карт, засоби зображення, оформлення тощо порівняно з [15].

Стосовно доступних нам топонімічних видань останніх 10 – 15 років можна сказати, що питання топонімічної картографії не розглядаються в жодному з них. Переважна більшість цих видань є суто топонімічно-теоретичними та близькими до питань лінгвістичного аналізу окремих груп назв, а також словниками топонімічних етимологій. Через це виникла необхідність здійснення аналізу наукових статей в збірках публікацій та наукових журналах географічних і картографічних серій [3-7,12, 16], збірників наукових праць і тез топонімічних, ономастичних, географічних конференцій тощо. Щільність топонімічної інформації в наукових журналах становить 8,1% взагалі (бл. 1 статті на 12 номерів), і близько 27% з цієї кількості припадає на українські видання [6,16]. Втім, жодна стаття не присвячена проблематиці топонімічного картографування і навіть не супроводжується топонімічною картою; більшістю тут висвітлені питання стандартизації написання географічних назв та аналіз топонімії окремих куточків світу.

Із сучасних видань топонімічні карти, деяка методика їхньої розробки і стисле (пряме чи приховане) висвітлення питань топонімічної картографії нами зустрінуте в [2, 10, 11]. Так, Л.Л.Василюк шляхом застосування засобів топонімічного картографування встановлює наявність тісних зв'язків між топонімією і фізико-географічними умовами Волині, виділяє природно-топонімічні райони та їх регіональні особливості. Л.І Зеленська наводить концептуальну модель побудови

топонімічного атласу Дніпропетровської області шляхом застосування сучасних ГІС-технологій. Наведені нею топонімічні карти побудовані за семантичним принципом.

Не маємо права минути увагою таке фундаментальне тритомне видання, як Атлас української мови [1], що є одним з перших в своєму роді класичних поєднань топоніміки і картографії. Тут зібрані і систематизовані різні мовні компоненти, за якими й побудовані карти атласу (форманти, суфікси, префікси тощо). Це видання є суто лінгвістичним; втім, з точки зору застосовуваних картографічних засобів зображень воно є досить бідним й малорепрезентативним, оскільки з усього їх різноманіття використаний лише засіб ареалів. На прикладі даного атласу найяскравіше підтверджується вислів про те, що через недостатнє ознайомлення з картографією, її багатим досвідом редагування, складення і оформлення тематичних карт, лишаються нереалізованими потенційні можливості топонімічних карт і атласів, а через це – обмеженість використовуваних при їх створенні засобів зображення, схематизм, невдала добірка умовних позначень тощо [14].

Окрему групу наукових джерел утворюють бібліографічні покажчики за топонімічною літературою взагалі й топонімічними картами зокрема. Так, анотований покажчик [13] наводить перелік та анотацію до топонімічних карт, що містяться в наукових працях і атласах, виданих до 1971р. Цінність подібного видання переоцінити важко – це єдина і перша спроба здійснити саме стосовно топонімічного картографування подібну систематизовану добірку з урахуванням всіх вимог до побудови показчика [15, с. 239]. Втім, детальний аналіз цього видання вказує на суттєві недоліки і навіть помилки, що впливають за результатом порівняння описів і анотацій карт з їх оригіналами в [8,15]. Так, наприклад часто й густо до засобів якісного фону автори відносять ареали певних топонімів (ареали – самостійний засіб зображення); напрямок розповсюдження топонімів [15, с.162], що на карті показано стрілками, віднесено до лінійних знаків (тоді як це знаки рухів) та багато інших. Наведена у [15, с. 203] схема компоновки Топонімічного атласу Венеції-Тридентіни з 15 листів в даному покажчику [13, с.88] проанатована як “збірна таблиця 13 (?) топонімічних карт” тощо. Проте, незважаючи на це, даний показчик є цінним джерелом про топонімічні карти. Його аналіз показав, що близько 60% цих карт

зосереджено в працях найвідоміших топонімістів – Є.Поспелова, В.Жучкевича, О.Трубачева, В.Ніконова, Е.Мурзаєва тощо.

Отже, на наш погляд, зберігається необхідність в розробці питань взаємовідносин топоніміки і картографії, освіченні питання топонімічного картографування як розділу картографії і розділу топоніміки через притаманність даному виду картографічних творів високих праксеологічних, гносеологічних і аксіологічних функцій тощо. До того ж, проведений аналіз показує постійне підвищення наукового інтересу до топонімічних досліджень серед науковців-географів, а отже, актуальність теми дослідження визначається сьогоденним піднесенням регіональних краєзнавчо-географічних досліджень; активним розвитком української картографічної науки а також необхідністю узагальнення вітчизняного досвіду топонімічного картографування і складення єдиної програми і методики побудови даних картографічних творів тощо. Є важливим, на наш погляд, обґрунтування напрямків топонімічних досліджень, здійснення цілісного топонімо-картографічного забезпечення України як території, на якій протягом історичного часу в умовах різних географічних формацій склалася лише їй притаманна культура географічних найменувань з унікальним строкатим багат шаровим обрисом, що потребує свого усебічного дослідження, а отже, і картографування. Тому наступним етапом роботи вбачаємо:

1. визначення місця і ролі топоніміки серед географічних наук, розглянення методологічного апарату топонімічних досліджень в географії;
2. обґрунтування загальної методології розробки і складення топонімічних карт як виду картографічних творів;
3. апробація методики збирання, зберігання, обробки й картографічного подання топонімічної інформації, а саме: складення кількох розділів (“Ороніми України”, “Біоніми України”) до БД “Топонімія України” і картографічне їх представлення;
4. обґрунтування можливостей використання матеріалів досліджень в науково-практичній діяльності, зокрема, в процесі проведення регіональних краєзнавчих досліджень, здійснення комплексного атласного картографування (як регіонального, так і загальнодержавного рівня), створення різноманітних

- топонімічних і топонімо-картографічних баз даних тощо;
5. обґрунтування і впровадження системи картографічних засобів зображення при топонімічному картографуванні, підпорядкованій загальним картографічним правилам;
 6. розробка концепції топонімічних карт як цілісного наскрізного картографічного витвору, яка ґрунтується на окреслених вище теоретичних положеннях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Атлас української мови: в 3-х тт. – К.: Наукова думка, 1984-1988 рр.
2. Василюк Л.Л. Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області. – Автореферат дисертації... кандидата геогр. наук. – К.: НАН України, 2000.- 18 с.
3. Вестник Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета.–1990-1995.
4. Вестник Московского университета. – 1993-2002.
5. География и природные ресурсы. – 1989-2002.
6. Географія та основи економіки в школі. – 1995-2002.
7. Геодезия и картография. – 1992-2002.
8. Жучкевич В.А. Общая топонимика. – Минск: Вышэйша школа, 1968.- 432 с.
9. Жучкевич В.А. Общая топонимика. – Минск: Вышэйша школа, 1980.- 287 с.
10. Зеленская Л.И. Теоретические и методологические основы создания средств обучения географии (региональный компонент). – Д.: Изд-во ДГУ, 1998.-244с.
11. Зеленська Л.І. Топонімія Дніпропетровської області. – Д.: ДНУ, 2001.-56 с.
12. Известия Академии наук. – 1990-2002.
13. Мозгова Г.Н., Гуль С.М. Топонимические карты. Аннотированный указатель. – М.: Гос. Библиотека СССР, 1974. – 132 с.
14. Пospelов Е.М. Топонимика и география / В кн.: Вопросы географии: Топонимика на службе географии: Сборник 110.- М.: Мысль, 1979. – С.9-10.
15. Пospelов Е.М. топонимика и картография. – М.: Мысль, 1971.- 256 с.
16. Український географічний журнал. – 1992-2002.

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Висвітлення питань взаємовідносин топоніміки і картографії в сучасній науковій літературі** // Модернізація і реформування середньої, вищої і післядипломної географічної та картографічної освіти в країнах СНД: досвід, проблеми, перспективи: Матеріали XII Міжнародного науково-практичного семінару (Харків, 8-12.09.2003). – Вінниця: Антекс-У ЛТД, 2003. – С. 341–345.